

УДК 159.955

Ягунова О. В.

ПРОБЛЕМА ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Статтю присвячено аналізу основних підходів до дослідження практичного мислення у різних психологічних школах, представлені характерні риси практичного мислення та основні етапи його дослідження. Особлива увага звернута на результати досліджень класиків вітчизняної психології – Б. М. Теплова та С. Л. Рубінштейна.

Актуальність дослідження

Мислення – це психічний пізнавальний процес, спрямований на активне відображення суб'єктом об'єктивної дійсності, форма внутрішньої психічної діяльності, на відміну від зовнішньої, яка орієнтовна на перетворення матеріального та культурного світу. При цьому важливим є те, що внутрішня психічна діяльність не відбувається без зовнішньої практичної діяльності, коли остання поступово інтеріоризується у внутрішній план. «Іншими словами, внутрішня психічна діяльність має своє походження з практичної діяльності, вони мають загальну будову і пов'язані між собою взаємопереходами. Відповідно, внутрішня психічна діяльність (у тому числі мисленнєва) може мати і зовнішні компоненти. Це стосується як практичного, так і теоретичного мислення. У зв'язку з цим не слід вважати критерієм для

їх диференціації наявність або відсутність зовнішніх компонентів» [1, 28–29].

Отже, актуальність дослідження проблеми практичного мислення людини взагалі та фахівця зокрема пов'язана з її важливим значенням у повсякденній поведінці та професійній діяльності, в яких воно виступає провідними засобом і умовою їх ефективного здійснення. Воно завжди безпосередньо пов'язане з практичною, у тому числі й професійною діяльністю, супроводжує та забезпечує її. Адже без практичного мислення немає і практичної діяльності.

Мета наукового дослідження

Аналіз наукових джерел, психолого-педагогічної літератури з проблеми практичного мислення людини та педагогів, узагальнення та систематизація результатів наукових досліджень дає

можливість конкретизувати поняття «практичне мислення» щодо особистості майстра виробничого навчання, яке є проблемою нашого дослідження, виокремити його психологічні характеристики.

Аналіз результатів наукових досліджень і виклад наукового матеріалу

Мислення є засобом здійснення всіх видів діяльності й насамперед професійної. Мислення, яке є засобом здійснення практичної діяльності, вважається практичним, а для здійснення теоретичної діяльності – теоретичним. При цьому людина завжди є «суб'єктом дії та пізнання» [28, 337]. Основна відмінність між цими видами мислення полягає у характері завдань і задач, які вирішуються у процесі їх здійснення. «Теоретичне мислення спрямоване на вирішення завдань специфічного змісту – суто розумових, пізнавальних. Результатом діяльності теоретичної думки є розкриття законів і принципів буття. У зв'язку з цим основний напрямок теоретичної думки індуктивний.

Практичне мислення спрямоване на вирішення специфічних практичних проблем і завдань. Це конкретні завдання, які можуть виникнути у спеціальних видах професійної діяльності (таких як операторська, управлінська, педагогічна, діяльність лікаря, юриста, менеджера та ін.), а також у повсякденному житті. Особливість цих практичних завдань – їх частковий, а не загальний характер, обмеженість вимогами конкретної ситуації.

Підсумок роботи практичного мислення конкретний, він веде до вчинків, до необхідності діяти. Конкретні результати практичного мислення набувають форми зовнішніх проявів, практичних дій, особливостей поведінки. Робота практичного мислення веде до зміни зовнішнього світу, оточення» [1, 29–30].

Наукові джерела дослідження проблеми практичного мислення складають праці Е. Н. Торндайка, В. Келера, К. Бюлера, К. Кофки, М. Я. Басова, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова, Д. М. Завалишиної, М. М. Кашапова, Ю. К. Корнилова, Т. В. Кудрявцева, О. К. Тихомирова та інших вчених, в яких міститься аналіз дій людини у практичних ситуаціях, буденній дійсності («практично-дійове мислення»), розкриваються основні відмінності теоретичного і практичного видів мислення, дається обґрунтування практичного мислення як важливого різновиду інтелектуальної діяльності людини тощо.

Ми виокремлюємо *три етапи у дослідженні практичного мислення у психології*.

Перший етап безпосередньо пов'язаний з іменем В. Келера (праця «Дослідження інтелекту антропоїдів I», яка з'явилася у збірнику наукових праць Пруської академії наук у 1917 р.), який висхідним пунктом брав уявлення про мислення дитини. Він основну увагу приділяв наочно-дієвому мисленню дитини, її здатності зорієнтуватися і розумно діяти в конкретній ситуації. Свої дослідження проводив також на мавпах.

Для В. Келера практичний інтелект мавп – це їхня здатність до «розумного», до осмисленої дії; дія є розумною інтелектуальною операцією, коли вона відповідає ситуації, в якій вона здійснюється. Властивості ситуації, що мають безпосередній вплив на розумову дію, – це ті, які знаходяться в полі зору. Наступний крок у з'ясуванні природи практичного мислення на цьому етапі було зроблено у праці Отто Ліпмана та Гельмута Богена «Naive Physik» («Наївна фізика»), яка вийшла у Лейпцизі в 1923 р. [39–40]. Автори суворо дотримувалися трактування поняття «практичне мислення», яке було запропоноване В. Келером: розумна дія – це дія, яка відповідає об'єктивній ситуації, її меті, адекватна її структурі. Наївна фізика, на їхню думку, є практичним інтелектом, що собою являє особливі знання про оточуючі предмети і своє тіло, які дозволяють адекватно діяти в тій чи іншій предметній ситуації. Це – особлива структура, яка відображає реальний світ у таких його властивостях і проявах, які дозволяють діяти у цьому світі, змінювати й перетворювати його.

На відміну від багатьох дослідників того часу вони не просто перевіряють, повторюють і критикують результати досліджень В. Келера, а розвивають теорію практичного інтелекту, розширюють коло досліджуваних (діти до 14 років, розумово відсталі та здорові), пропонують нові методи та принципи дослідження.

Практичний інтелект, наївна фізика у них не збігаються з теоретичними положеннями фізики. Це особливі неусвідомлювані знання, які дорослій людині дозволяють не тільки діяти адекватно властивостям реального фізичного світу, але й навіть бачити предметний світ не тільки оптично, а й фізично, відповідно до актуальних властивостей цього світу. Наївну фізику не можна плутати ні з образним мисленням, ні з технічним інтелектом. Це означає, що потрібні особливі, продумані та верифіковані методи діагностування практичного інтелекту та мислення.

Низка провідних зарубіжних науковців, які досліджували проблему різних видів інтелекту на цьому етапі, так чи інакше торкалися проблеми практичного мислення. Ця тенденція особливо

спостерігалася після емпіричних намагань знайти характеристики загального інтелекту, певного чинника, який лежить в основі всіх досягнень людини. Наприклад, це тест Д. Векслера, який складається з вербальної шкали та шкали дії [53], інтелектуальний тест Р. Амтхауера [35], соціальний тест Ф. Мосса (1920), тест Дж. Гілфорда [38].

У Радянському Союзі ідеї про практичний інтелект знайшли своє досить оригінальне дослідження під керівництвом М. Я. Басова, були виконані у зв'язку «з рухом психологічної науки на вивчення людини як активного діяча в середовищі» [2, 337] (середовище, за М. Я. Басовим, це соціальне середовище), тобто «як вона живе, яку активність проявляє у боротьбі за власне існування, як змінюється ця активність при тих чи інших змінах умов середовища...» [2, 219] Але ці дослідження тільки розпочалися, бо він в 1931 р. помер.

Л. С. Виготський у 1930 р. написав працю «Орудие и знак в развитии ребенка» (вперше була опублікована тільки в 1984 р.), У розділі «Проблема практического интеллекта в психологии животных и психологии ребенка» він виклав свої матеріали дослідження практичного інтелекту [3]. У ній містяться у концентрованому вигляді основні положення культурно-історичної теорії розвитку психіки, основні ідеї раніше опублікованих праць — «Мышление и речь», «История развития высших психических функций», «Инструментальный метод в психологии».

Другий етап безпосередньо пов'язаний з іменами Б. М. Теплова і С. Л. Рубінштейна, які зробили суттєвий вклад в розв'язання цієї проблеми. Низка їхніх методологічних положень і нині є провідними концептуальними ідеями дослідження практичного мислення.

Тут особливе місце займає праця Б. М. Теплова «Ум полководца» (перший варіант — «К вопросу о практическом мышлении») [33–34], в якій вперше у вітчизняній психології на прикладі дорослої людини звернено увагу на особливості практичного розуму та інтелекту. На прикладі професійної діяльності полководця в екстремальних умовах показано, що практичне мислення не є будь-якою початковою формою розвитку інтелекту, а навпаки, являє собою зрілу форму мисленнєвої діяльності дорослої людини, яка не поступається за своєю значущістю і складністю теоретичному мисленню, підкреслюючи велику складність практичного мислення; вказував на багатогранність і внутрішню суперечливість інтелектуальних завдань, жорсткість умов, характерних для вищих форм практичної діяльності. При цьому він намагався по-новому

показати проблему практичного мислення, виділити її важливі аспекти, ніж запропонувати готове рішення. Головне полягає у тому, наголошував він, «щоб повністю усвідомити психологічну своєрідність і величезну складність, і важливість проблеми практичного мислення» [33, 255].

Б. М. Теплов дав чітке розрізнення уявлень про почуттєво-дієве орієнтування та власне практичне мислення, розкрив психологічну характеристику останнього, проаналізував форми отримання інформації та способи її особистісної інтерпретації (формування «особистісних смислів»), шляхи її перетворення на мотив вчинку, діалектику вербальних, образних і сенсомоторних форм психічних процесів та ін. [34].

Він виділив принципову різницю між теоретичним і практичним видами мислення: «По-перше, робота практичного мислення спрямована на вирішення часткових, конкретних завдань, тоді як робота теоретичного мислення спрямована в основному на знаходження загальних закономірностей, принципів організації виробництва... По-друге, практичне мислення завжди обмежене жорсткими умовами терміну прийняття рішення щодо того чи іншого завдання» [34, 224].

С. Л. Рубінштейн у своїй праці «Основы психологии» [29] критично осмислив та проаналізував праці вітчизняних і зарубіжних учених щодо практичного мислення, які його розуміли насамперед у генетичному плані. Він виділив три особливості практичного мислення (воно збіглося з наочно-дієвим): збіг поля зору думки і наочного споглядання («созерцания», за С. Л. Рубінштейном), специфіку ситуації дії, можливість «мислення діями».

У 1940 р. він удосконалює своє розуміння практичного мислення. Найголовніша його думка така: воно відбувається у ході практичної діяльності, безпосередньо спрямоване на вирішення практичних завдань.

Він дав обґрунтування відносин мислення і практики, наполягаючи на тезисі — будь-яке мислення пов'язане з практикою. Мислення називається практичним не тільки тому, що воно пов'язане з практикою. Справді, будь-яке мислення, на його думку, пов'язане з практикою, але характер цього зв'язку різний: «він — опосередкований у теоретичному мисленні і безпосередній у практичному».

Теоретичне мислення спирається на практику в цілому, незалежно від часткового випадку практики; практичне мислення завжди безпосередньо пов'язане з тією приватною, практичною ситуацією, в якій здійснюється дія» [29, 333].

С. Л. Рубінштейн, не знаючи, що собою являє «безпосередній» зв'язок практичного мислення з практикою, намагався розв'язати цю проблему навіть в останні роки життя. Він в «Очередных задачах психологического исследования мышления» планує: «Мислення. Розмістити його в системі життя і діяльності людини. Мислення не тільки вченого (і школяра): читання – навчальна діяльність – вирішення завдань. Повсякденне мислення – в ході повсякденної практичної діяльності» [30, 232].

Таким чином, ним були виділені окремі характеристики, властиві практичному мисленню (розвинена спостережливість; швидко переходити від мислення до дії і навпаки; безпосередня необхідність для суб'єкта швидко вийти зі складної ситуації; вміння виокремити проблему; опора на «наївну фізику»; емпіричний досвід), та викладені теоретичні основи його дослідження [23–30].

Отже, у працях видатних радянських психологів були з'ясовані провідні проблеми загальної психології, які стосуються психології мислення. Водночас було конкретизовано цілу низку невирішених проблем щодо практичного мислення, які до сьогоднішнього дня продовжують досліджуватися.

Третій етап – це сучасний етап, який характеризується гострими дискусіями про природу практичного мислення. Наприклад, Р. Стернберг, відомий американський дослідник проблеми інтелекту та практичного мислення в психології [44–49], слушно вважає, що інтелект намагаються досліджувати за допомогою штучних конструкцій замість того, щоб наблизити його дослідження до реального життя. Він запитує: Чи часто зустрічаються у житті такі завдання, як зокрема на запам'ятовування, коли досліджуваний спочатку має запам'ятовувати ряд цифр, а після якнайшвидше відповісти, чи була в цьому ряду певна цифра? «Ці завдання можуть вимірювати важливі пізнавальні процеси, такі як швидкість сприйняття та пам'яті, але вони не вимірюють інтелект так, як ми його використовуємо у нашому повсякденному житті, тобто те, що я називаю “практичним інтелектом”» [49, 5].

Однак, незважаючи на зацікавлене ставлення науковців до цієї проблеми у психологічній науці, практично не досліджені особливості практичного мислення конкретних фахівців, наприклад, майстрів виробничого навчання. Хоча є окремі дослідження Д. М. Завалишиної, Ю. К. Корнілова, Т. В. Кудрявцева, В. О. Моляка, М. Л. Смульсона, О. К. Тихомирова, які стосуються конкретних видів професійного мислення. В Україні за

останні роки з проблеми та з проблемних питань різних видів практичного мислення захищено низку дисертаційних досліджень [7; 14–15; 20–21; 31].

Проблема практичного інтелекту та мислення також досить активно досліджується й західними науковцями (Б. Рогофф, Дж. Лейв, С. Скрібнер, Р. Стернберг, К. Вагнер тощо). У цьому плані досить популярними є збірники наукових праць «Повсякденне пізнання: його розвиток у соціальному контексті» (за редакцією Б. Рогоффа та Дж. Лейва) [36], «Практичний інтелект. Природа і походження знань, умінь в повсякденному світі» (за редакцією Дж. Стернберга та К. Вагнера) [41]. У першому збірнику наукових праць міститься дослідницький матеріал про специфіку повсякденного мислення, дано результати дослідження вирішення завдань повсякденного життя. Головні теми тут такі: специфіка практичного мислення; роль різних соціокультурних чинників в його формуванні та розвитку; міра і характер залежності розумових навичок і умінь від характеру ситуації.

У другому збірнику наукових праць міститься дослідницький матеріал, який стосується практичного інтелекту тільки дорослих. Зокрема такі аспекти практичного інтелекту:

- у професійних ситуаціях;
- у повсякденній діяльності;
- розвиток життєвого шляху практичного інтелекту;
- взаємини між практичним інтелектом і культурою, суспільством.

С. Скрібнер у своїй статті «Дослідження робочого інтелекту» («Studying Working Intelligence») [42] дає власне розуміння практичного мислення, під яким вона розуміє мислення, яке входить у вищі форми діяльності та функціонує для того, щоб забезпечувати досягнення цілей такої діяльності. Під поняттям «робочий інтелект» вона розуміє інтелект у процесі роботи у будь-якому контексті та в усіх видах діяльності. Вона також подає результати дослідження практичного мислення працівників молочного підприємства, зокрема на прикладі досвідчених і молодих працівників. С. Скрібнер з'ясувала особливості їхнього практичного мислення, які насамперед пов'язані з досвідом їх професійної діяльності.

Вона у наступній статті «Мислення в дії: окремі характеристики практичного мислення» («Thinking in action: some characteristics of practical thought») [43] вважає, що існують різні види мислення. У зв'язку з цим доцільно виділити, з одного боку, теоретичне мислення, з іншого – практичне. Практичне мислення С. Скрібнер

розуміє як «розум в дії». Це поняття вона використовує, щоб віднести до мислення все те, що має місце у повсякденному житті людини. Практичне мислення служить, на її думку, досягненню цілей повсякденних діяльностей, в яких людина бере участь. Цілі можуть бути розумовими (рішення купити машину в крамниці) або ручними (ремонт машини). Але якою б не була природа рішення, практичне мислення є, на її думку, інструментом для досягнення поставлених цілей. У будь-якій формі, – вважає вона, – практичне мислення протистоїть іншим видам мислення, які включені в рішення ізольованих розумових завдань, цілі яких полягають в них самих.

Р. Вагнер і Р. Стернберг у своїй статті «Tacit Knowledge and intelligence in the everyday world» [52] проаналізували вплив знання на практичний інтелект ділових адміністраторів і викладачів-психологів коледжу. Вони доводять, що ключовий елемент практичного інтелекту в професійних ситуаціях – це здатність вивчити і потім застосовувати інформацію, яку ніколи не дають у процесі навчання, але яка вкрай необхідна для успіху в роботі. Це «мовчазне» знання, яке рідко дається вербалізації, але дає можливість працівникам чітко впоратися з неписаними вимогами до їхньої професійної діяльності.

Особливе значення проблема практичного мислення в останні роки набула в психології праці та інженерній психології (Д. М. Завалишина, О. О. Крилов, Ю. К. Корнілов, Т. В. Кудрявцев, Б. Ф. Ломов, В. О. Моляко, Н. І. Пов'якель, В. Н. Пушкін, В. Д. Шадриков та ін.), а також у дослідженнях, які присвячені конкретним проблемам професійної діяльності (О. О. Бодальов, М. М. Кашапов, Н. В. Кузьміна, Ю. М. Кулюткін, В. О. Моляко, А. В. Петровський, Г. С. Сухобська, О. К. Тихомиров та ін.). Наприклад, дослідження українського психолога В. О. Моляки спрямовані на обґрунтування психології конструкторської діяльності [16].

На думку О. В. Драпак, можна виокремити три дихотомії «практично-теоретичне мислення» [4]. По-перше, це розуміння практичного мислення як мислення, яке протікає у формі дій, це

цілевідповідна взаємодія суб'єкта та об'єкта. У цьому випадку теоретичне мислення розуміється як внутрішня, теоретична діяльність. Такої думки дотримувалися М. Я. Басов, К. Бюлер, Л. С. Виготський, В. Келер, О. Ліпман, Г. Боген, Ж. Піаже, С. Л. Рубінштейн.

По-друге, практичне мислення, що має регулюючий характер щодо дії, – це таке мислення, яке вплетене в практичну перетворювальну діяльність. Йому протиставлене мислення вченого.

Отже, мислення вченого перетворюється в мислення теоретичне, а мислення практичного працівника на виробництві – в практичне мислення. Звідси випливають такі особливості практичного мислення: невідривність від реалізації; нечітке завдання зі складно прогнозованими та постійно змінними умовами; специфічний об'єкт думки та дії; конкретність ситуації; спрямованість на перетворення. Думка щодо регулюючого характеру практичного мислення, яка була обґрунтована Б. М. Тепловим, розвивається та поглиблюється Д. М. Завалишиною, Т. В. Кудрявцевим, Ю. М. Кулюткіним, В. В. Чебишевою, Ю. К. Корніловим, М. М. Кашаповим тощо.

По-третє, практичне мислення може бути співвіднесене з академічним: практичне мислення (мислення в реальній життєдіяльності) – академічне мислення – лабораторне мислення. Така дихотомія має місце у працях В. В. Чебишевої, С. Скрібнер, Дж. Лайнер та ін.

Основні характеристики практичного мислення, які обґрунтовані представниками різних психологічних шкіл, нами представлено у таблиці 1.

Таким чином, на підставі узагальнення різних підходів до практичного мислення можна виокремити такі його *основні риси*, які *спільні для представників різних теорій і психологічних шкіл*:

– недостатність, надмірність і багатозначність умов, тобто розв'язання проблемної ситуації відбувається в умовах невизначеності;

– конкретизація проблемної ситуації, тобто виокремлення тих суттєвих характеристик, які впливають на об'єкт впливу або можуть бути використані, залучені зараз і тут;

Таблиця 1. Основні характеристики практичного мислення

Автор	Перелік провідних рис і якостей практичного мислення
Стернберг Р. [41; 44–49; 52]	– низький ступінь закодування інформації; – велика кількість різноманітних умовиводів; – велика кількість порівнянь висхідних даних і бажаного результату; – велика кількість розумових перевірок дій
Гілфорд Дж. [38]	– поєднання воедино, об'єднання елементів різних ситуацій; – бачення цілого кінцевого образу в неповному наявному образі; – швидке формулювання великої кількості гіпотез про наявну ситуацію та про варіанти її розвитку
Терстоун Л. Л. [50–51]	– цілісне осмислення ситуації; – вибір єдиного варіанта дій із великої кількості різних можливостей

Закінчення табл. 1

Автор	Перелік провідних рис і якостей практичного мислення
Вертгеймер М. [32; 54–55], Дункер К. [37], Келер В. [9]	– здатність вийти за межу того, що сприйнято на даний час; – узагальнення на основі актуальної мотивації, а не логічних принципів; – оцінювання ситуації не за допомогою комбінування готових і незмінних понять, а за допомогою відкриття нового, змін, збагачення понять у контексті даної ситуації
Рубінштейн С. Л. [23–30]	– вирішення конкретних завдань, які безпосередньо пов'язані з практикою; – безпосередня включеність у діяльність; – неперервна перевірка результатів дій; – жорстке обмеження часу; – цілісне уявлення про наступні дії та про всі можливі результати; – заміна розумових операцій практичними діями
Теплов Б. М. [32–34]	– перебіг у межах діяльності, відповідно, обмеженість умовами цієї діяльності (часові межі, складність діяльності, ризик помилок тощо); – безпосередня і негайна реалізація в процесі життєдіяльності не тільки результатів, але і проміжних перевірок, кроків мислення; – рішення, які здійснюються (жорсткий облік наявних умов і засобів на всіх етапах процесу мислення); – «умови задачі» можуть бути складними для передбачення, малоймовірними, суперечливими, мінливими, неповними, складними за зв'язками та різноманітними за змістом
Завалишина Д. М. [5–6], Пушкін В. Н. [6; 22]	– висунення точних гіпотез на основі невизначеної та багатозначної інформації; – широке використання сенсорних компонентів і опосередкованих ознак у діагностиці проблемної ситуації; – здатність «бачити» проблемну ситуацію (етап цілеполювання)
Ошанин Д. А. [17–19]	– прагматичність (спрямованість дій на розв'язання конкретної проблемної ситуації); – адекватність дій змісту завдання
Корнілов Ю. К. [10–13]	– специфічність (визначеність інформаційного образу); – лаконічність (звернення уваги на суттєві якості, аспекти, риси та моменти); – функціональна деформація в оцінці ситуації (гіперболізація тих характеристик, які важливі для розв'язання проблемної ситуації); – спрямованість, орієнтованість на реалізацію, що перетворює позицію суб'єкта; – пізнання властивостей усієї системи, а не тільки одного об'єкта впливу (об'єкт, на який спрямовані дії; засоби, за допомогою яких відбувається вплив; особливі умови та обставини); – відсутність можливості вербалізації, знання не усвідомлені та нечітко з'ясовані, відрізняються афористичністю; – індивідуалізованість мислення і знання, специфічність узагальнень (упорядкування не за логікою, а адекватно до проблемної ситуації); – суб'єкт-суб'єктне відображення неживих об'єктів

– цілісність проблемної ситуації, тобто в контексті власного фізичного стану та стану елементів проблемної ситуації;

– орієнтація на активну дію, на результат, тобто завжди необхідно діяти та отримати бажаний результат.

1. Акимова М. К., Козлова В. Т., Ференс Н. А. Теоретические подходы к диагностике практического мышления // Вопросы психологии.—1999.— III.— С. 21–31.
2. Басов М. Я. Избранные психологические произведения.— М.: Педагогика, 1975.— 432 с.
3. Выготский Л. С. Орудие и знак в развитии ребенка // Выготский Л. С. Собр. соч.: В 6 т.— М.: Педагогика, 1984.— Т. 6.— С. 5–90.
4. Драпак Е. В. Практика как одна из детерминант мышления // Мышление и субъективный мир.— Ярославль, 1991.— С. 84–90.
5. Завалишина Д. М. Практическое мышление: Специфика и проблемы развития.— М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005.— 376 с.
6. Завалишина Д. М., Пушкін В. Н. О мышлении диспетчера // Психология и техника / Под ред. Д. А. Ошанина.— М.: Просвещение, 1965.— С. 202–218.

Обґрунтування цих особливостей щодо майстрів виробничого навчання є перспективним напрямом наших подальших наукових пошуків.

7. Засєкіна Л. В. Особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця іноземної мови: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки.— Луцьк, 2000.— 206 с.
8. Исследования мышления в советской психологии.— М.: Наука, 1966.— 476 с.
9. Келер В. Исследование интеллекта человекообразных обезьян.— М., 1930.— 215 с.
10. Корнілов Ю. К. Мышление в производственной деятельности.— Ярославль: ЯрГУ, 1984.— 80 с.
11. Корнілов Ю. К. Мышление руководителя и методы его изучения.— Ярославль: ЯрГУ, 1982.— 80 с.
12. Корнілов Ю. К. Некоторые проблемы изучения мышления руководителя // Проблемы мышления в производственной деятельности.— Ярославль: ЯрГУ, 1980.— С. 73–85.

13. Корнилов Ю. К., Панкратов А. В. Теоретические предпосылки изучения профессиональной деятельности с выраженным мыслительным компонентом // Проблемы психологического анализа деятельности.— Ярославль, 1986.— С. 61–77.
14. Кравченко С. А. Психологічні особливості розвитку екологічного мислення у студентів: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка.— К., 1996.— 24 с.
15. Лялюк І. М. Формування індивідуального досвіду розв'язування мислительних задач у студентів вищого педагогічного закладу: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди.— Х., 2001.— 217 с.
16. Моляко В. А. Психология конструкторской деятельности.— М.: Машиностроение, 1984.— 134 с.
17. Ошанин Д. А. Концепция оперативности в общей и инженерной психологии // Инженерная психология.— М.: Наука, 1977.— С. 131–145.
18. Ошанин Д. А. Предметное действие и оперативный образ: Дис. ... д-ра психол. наук / Ин-т общ. и пед. психологии АПН СССР.— М., 1973.— 373 с.
19. Ошанин Д. А. Предметное действие как информационный процесс // Вопросы психологии.— 1970.— № 3.— С. 34–50.
20. Пасічник І. Д. Психология операций структур мислительной діяльності (генезис до систематизації на математичному матеріалі): Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Рівненський педагогічний ін-т.— Рівне, 1993.— 261 с.
21. Пов'якель Н. І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова.— К., 2004.— 40 с.
22. Пушкин В. Н. Построение ситуативных концептов в структуре мыслительной деятельности // Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии.— М.: Педагогика, 1978.— С. 106–120.
23. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание.— М.: АН СССР, 1957.— 328 с.
24. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования.— М.: Изд-во АН СССР, 1958.— 147 с.
25. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т.— М.: Педагогика, 1989.— Т. 1.— 485 с.
26. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т.— М.: Педагогика, 1989.— Т. 2.— 328 с.
27. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии.— 2-е изд.— М.: Гос. уч.-пед. изд-во Мин. просв. РСФСР, 1946.— 704 с.
28. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии.— М.: Педагогика, 1973.— 424 с.
29. Рубинштейн С. Л. Основы психологии.— М.: Гос. уч.-пед. изд-во, 1935.— 496 с.
30. Рубинштейн С. Л. Очередные задачи психологического исследования мышления // Исследования мышления в советской психологии.— М.: Наука, 1966.— С. 225–233.
31. Стумльсон М. Л. Психология розвитку інтелекту в ранній юності. Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України.— К., 2002.— 461 с.
32. Теплов Б. М. О Максе Вертхеймере, основателе гештальтпсихологии // Вопросы психологии.— 1981.— № 6.— С. 116–132.
33. Теплов Б. М. Ум полководца // Проблемы индивидуальных различий.— М.: АПН РСФСР, 1961.— С. 252–344.
34. Теплов Б. М. Ум полководца // Теплов Б. М. Избранные труды: В 2 т.— М.: Педагогика, 1985.— Т. 1.— С. 223–305.
35. Amthauer R. Intelligenz und Beruf // J. fur Experimentelle und Angewandte Psychol.— 1953.— Bd. I.— S. 21–37.
36. Everyday Cognition: its development in social context / Ed. B. Rogoff, J. Lave.— Cambridge: Harvard University Press, 1981.
37. Duncker K. On Problem-Solving: Psychological Monographs.— 1945.— V. 58.— № 5.— Whole № 270.— 114 p.
38. Guilford J. P. The nature of human intelligence.— New York: M.C. Graw Hill, 1967.— 538 s.
39. Lipman O., Bogen G. Naive Physik.— Leipzig, Barth, 1923.
40. Lipman O. Ober Begriff und Formen der Intelligenz, Zeitschrift fur angewandte Psychologie.— Bd. 24.— Leipzig: Barth, 1924.
41. Practical intelligence / Ed. R. J. Sternberg and R. K. Wagner.— Cambridge Un. Press, 1986.
42. Scribner S. Studying Working Intelligence // Every day Cognition: its development in social context / Ed. B. Rogoff, J. Lave.— Cambridge: Harvard University Press, 1981.
43. Scribner S. Thinking in action: some characteristics of practical thought // Practical intelligence.— Cambridge: Harvard University Press, 1986.
44. Sternberg R. General intellectual ability // Human abilities by R. Sternberg.— 1985.— P. 5–31.
45. Sternberg R. J. et al. People's conceptions of intelligence // Journal of Personal and Social Psychology.— 1981.— № 41.— P. 37–55.
46. Sternberg R. J. Inside intelligence // American Scientist.— 1986.— 74.— № 2.— P. 137–143.
47. Sternberg R. J. Human intelligence: The model is the message // Science.— 1985.— 230.— № 4730.— P. 1111–1118.
48. Sternberg R. J. PRSVL: an integrative frame work for understanding mind in context // Mind in context: interactionist perspectives on human intelligence. Cambridge Un. Press, 1994.
49. Sternberg R. The triarchic mind: A new theory of human intelligence.— N.Y.: Viking, 1988.
50. Thurstone L. L. Primary mental abilities.— Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1938.
51. Thurstone L. L., Thurstone T. G. Factorial studies of intelligence // Psychometric Monographs.— 1941.— № 2.— P. 37–45.
52. Wagner R. K., Sternberg R. J. Tacit Knowledge and intelligence in the everyday world // Practical intelligence. Ed. R. J. Sternberg and R. K. Wagner.— Cambridge: Harvard University Press, 1986.— P. 51–83.
53. Wechsler D. Wechsler Intelligence Scale for Children.— New York: The Psychological Corporation, 1975.— 185 p.
54. Wertheimer M. Uber das Denken der Naturvolker // Wertheimer M. Drei Abhandlungen zur Gestalttheorie.— Erlangen, 1925.— S. 106–163.
55. Wertheimer M. Uber Schlussprozesse in produktiven Denken // Wertheimer M. Drei Abhandlungen zur Gestalttheorie.— Erlangen, 1925.— S. 164–184.

O. Yagupova

PROBLEM OF PRACTICAL THOUGHT IN PSYCHOLOGICAL RESEARCHES

The article analyzes the main approaches to the research of practical thought in different schools of psychological thought. It represents characteristic features of practical thought and main stages of its research. It particularly focuses on the research results of B. M. Teplov and S. L. Rubinstein — the native classical scholars of psychology.